



ОЛЬГОВИЧІ Й ДАВИДОВИЧІ

Від Любецького з'їзду до 1123 р. чернігівським князем був Давид Святославич. За часів правління Володимира Мономаха, коли центральна влада тимчасово значно посилилась, представники чернігівської династії в політичні події активно не втручалися, а в цілому поводитись мирно. Вони лише чекали подальшого розвитку подій, хоч і тоді головною метою династії Святославичів були київський стіл і прагнення помститися за виключення їх лінії з родового старійшинства, яке давало можливість посідати велике київське княжіння.

Після смерті Володимира Мономаха київський стіл зайняв його старший син Мстислав. Зазначимо, що на той час старійшим у роді Рюриковичів був молодший брат вже померлих Олега і Давида Святославичів - Ярослав. Спочатку він князував у Рязані, а після смерті у 1123 р. старшого брата Давида став чернігівським князем, тобто ще за правління Володимира Мономаха. У прихильному до роду Мстиславичів літописі, а згодом і в історичній літературі традиційно знаходять виправдання тому, що київський стіл зайняв Мстислав Володимирович, а не Ярослав Святославич, як це слідувало з родового старійшинства, тому, що "... цей незначний князь був не в змозі утримати старійшинства і в своєму роді", пояснюючи такий вибір народною любов'ю до Мономашичів.¹ Однак нагадаємо, що під час смерті Мономаха (1125 р.) Ярослав сидів саме в Чернігові, а тому мав усі підстави наслідувати київський стіл. Отже, зайняття великокнязівського столу Мстиславом дійсно було актом узурпації влади з боку Мономашичів.

Саме цей приклад порушення родового старійшинства надихнув Всеволода Ольговича на рішучий крок у політиці. Всеволод князував у Тмутаракані, але Ольговичі це князівство втратили. Тому колишній тмутараканський князь у 1127 р. захопив Чернігів, позбавивши дядька князівства. Великий київський князь Мстислав, який був пов'язаний клятвою підтримувати Ярослава в Чернігові, розпочав військові дії проти порушника спокою в державі. Його брат Ярополк захопив Посейм'я, а в Курську посадив на стіл свого племінника Ізяслава Мстиславича. У стратегічному відношенні такі дії повинні були утруднювати Всеволоду Ольговичу зв'язки з його спільниками - половцями. Однак великий київський князь не поспішав покарати злочинця. Проте він скликав церковний собор (бо не було тоді на Русі митрополита), який звільнив його від клятви, даної Ярославу. Звісно, що Мстиславу більш вигідним був програш справи Ярославом. Після фактичної санкції захвату Чернігова Всеволодом Ольговичем з боку київського князя Ярослав пішов до Мурому. Його лінія фактично була виключена зі старійшинства в своєму роді, а Муромо-Рязанська земля політично й династично відокремилась від

Чернігівщини. Переступивши дану Ярославу присягу, Мстислав не лише значно послабив свого політичного конкурента, але і залишив у своєму роді чернігівські володіння - Подесення з Курськом. М. С. Грушевський підкреслює: “Талановита лінія Олега здобуває собі крок за кроком місце в сій лінії, щоб потім сягнути й по гегемонію на цілій Русі, перейняту лінією Всеволода”.²

Наслідуював Мстислава, який помер у 1132 р., його брат Ярополк, “князь-братолюбець”. Саме за часів його правління почалися великі князівські усобиці. На думку С. М. Соловйова, якщо раніше усобиці відбувалися через ізгойства князів, то згодом їх причиною стала боротьба “племінників, синів від старшого брата, з молодшими дядьками”.³

Скориставшись чварами в родині Мстиславичів, Ольговичі 1134 року втручаються в міжособну боротьбу з метою повернути собі Посейм'я, яке було відібрано Мстиславом. Зробити цього їм не вдалося через примирення молодших і старших Мстиславичів. Однак вони не заспокоїлися і знов розпочали боротьбу з Мономаховичами. У 1135 р. Всеволод Ольгович з братами здійснив напад на Переяслав, три дні бився біля його брами. Коли почули про наближення допомоги оборонцям на чолі з великим князем Ярополком, мусили відійти до верхів'я річки Супою. Чернігівці завдали поразку Мстиславичам, перейшли в наступ і воювали вже біля Києва. Ярополк замирився з Ольговичами і віддав їм міста по Сейму.

Нова війна розпочалася 1138 р. Приводом до неї послугувало вигнання Святослава Ольговича з Новгороду. Знов разом з половцями Ольговичі пустошили Переяславщину. Однак цього разу київському князю вдалося зібрати великі військові сили, і він рушив на Чернігів. Перед такою силою Всеволод хотів тікати до половців, але чернігівці примусили його укласти мирну угоду з Ярополком. Великий князь, як підкреслює М. С. Грушевський, “...розумів всю небезпечність династичної боротьби та робив усе можливе, аби не розбудити нової боротьби, подібної до війни Олега з Мономахом”.⁴

У лютому 1139 р. помер великий київський князь Ярополк. Змінив його на княжінні молодший брат В'ячеслав, який до цього сидів у Турові. Мономашичі були не дуже задоволені такими подіями, чим і скористався Всеволод Ольгович. Він зайняв київський стіл, а В'ячеслав вимушений був знов податися до Турова. Літопис повідомляє: “Всеволод вниде в Киев марта 5, а в Чернигове посади Давыдовича Володимера”.⁵ Згодом низкою дипломатичних заходів Всеволод Ольгович зумів заспокоїти інші династії, які теж домагалися Києва, що дозволяло більш жорстко обходитись зі своїми родичами. Він не наділив їх як слід волостями, затримавши за собою чернігівські володіння. Звісно, що така політика з'єднала претензії Давидовичів і Ольговичів, які почали спільні військові дії і намагалися отримати Переяслав.

Великий дипломат Всеволод Ольгович завдяки укладенню сепаратної угоди з Давидовичами, яким він дав по два міста, перемиг братів. Давидовичі відступилися від Ігоря і Святослава Ольговичів. Ігорю Ольговичу, який мав Путивль, великий київський князь надав Юрьїв, Городець і Рогачів, а також пообіцяв передати після своєї смерті Київ, про що Всеволод зробив заяву на князівському з'їзді у 1143 р.⁶ М. С. Грушевський стосовно правління Всеволода Ольговича підкреслює: “...його вічна система - розділяти й пересварювати - вповні досягнула свою мету, хоч результати її були дуже нетривкі, а в загальній еволюції руського державного життя його діяльність мала дуже шкідливий, руйнівний вплив”.⁷

Літопис стверджує, що “Седя Ольгович в Києве и нача замышляти на Володимировича и на Мстиславича, надеяся силе своєї и хотя всю землю сам держати...”⁸ Різними заходами Всеволод Ольгович намагався забезпечити панування в Києві своєї династії: укладав з князями мирні угоди, потребував присягати, що стіл передадуть саме Ігорю. На думку П. П. Толочка, “...на Русі середини XII ст. не знайшлося князя, який міг би суперничати з цим талановитим політиком у державних справах. Навіть коли смертельно хворий Всеволод оголосив, що передає київський стіл Ігорю, ніхто з князів не спротивився цьому рішенню”.⁹ Став-таки Ігор Ольгович київським князем, але князував лише 13 днів. Київські бояри переступили присягу і запросили до столиці Ізяслава Мстиславича. У кривавій битві війська Ольговичів були переможені. Ігоря схопили і заточили в поруб, звідки лише завдяки дуже поганому стану здоров’я його визволили і дозволили піти в ченці. Однак при загостренні політичної ситуації кияни його підступно вбили. Характеризуючи династичну політику Всеволода Ольговича, М. Антонович підкреслює: “Видатний політик, втримався він у Києві аж до смерті, але його спроби забезпечити тут панування своєї династії не вдалися, не дивлячись на те, що він готовий був окупити це забезпечення від київських міщан значними обмеженнями княжої влади в їхню користь. Київщина не спокусилася ніякими привілеями, щоби лише зберегти вірність молодшій лінії Ярославичів: інтересний приклад інтенсивності партикулярного патріотизму в поодиноких землях”.¹⁰

Київський стіл знов перейшов до Мономашичів, причому племінник обійшов двох дядьків. На думку М. Антоновича, “...зараз же після смерті Всеволода захопив Київ талановитий внук Мономаха, Ізяслав II Мстиславич (1146-1154)... Зі смертю Ізяслава II скінчився період переваги Києва на сході Європи. Суздальська гегемонія затяжіла над Україною”.¹¹

На той час чернігівські волості тримали Давидовичі, а Новгород-Сіверською землею володів Святослав Ольгович, який хотів помститися за брата Ігоря. Він звернувся за допомогою до Давидовичів, які обіцяли підтримку, але розробили підступний план, як стратити Святослава Ольговича і захопити сіверські волості. Вони побоювались, що Ольговичі, які втратили можливість поширити свої володіння на правому березі Дніпра, почнуть домагатися чернігівських уділів. Для здійснення своєї мети Давидовичі використовували допомогу з боку великого київського князя Ізяслава, який ворогував з Ольговичами.

Святослав Ольгович до 1146 р. володів Курськом з Посейм’ям, Новгородом-Сіверським, Колтєськом і Дедославлем.¹² Давидовичі почали міжусобну війну, їм допомагали син Ізяслава Мстислав, переяславські загони і орди берендеїв. Ці великі військові сили вигнали Святослава Ольговича з Чернігівської і Сіверської земель, причому його володіння були дуже пограбовані. Здобич переможці розподіляли на чотири частки, а все, що належало Ігорю, діставалося великому київському князю.

У 1147 р. Святослав Ольгович втік на північ, де звернувся за допомогою до Юрія Довгорукого. З того часу він спирався в боротьбі з Давидовичами на суздальців і половців. Юрій Довгорукий допомагав Святославу Ольговичу повернути свої володіння, а новгород-сіверський князь сприяв утвердженню суздальських впливів у Південній Русі. Союз вони скріпили династичними шлюбами.

Якщо Ольговичі були розгромлені суперниками і не зазіхали вже на Київ,

то такі спроби зробили Давидовичі. У 1151 р. у міжусобній боротьбі загинув Володимир Давидович. Чернігівським князем став його брат Ізяслав. Він затримав за собою “отчину” Ольговичів - землю в’ятичів, яку в тому ж році дав Святославу Ольговичу, а собі повернув свої землі. Через три роки Ізяслав Давидович намагався сісти в Києві, але спроба не вдалася через протидію В’ячеслава Володимировича. Лише після його смерті Ізяслав трохи покнязував у Києві, але зрідти його вигнав Юрій Довгорукий. У 1156 р. почалася міжусобна боротьба Ізяслава з племінником Святославом Володимировичем, який захопив у чернігівського князя міста Подесення, а також Всеволож і Вщіж. Він навіть перейшов до іншого сюзерена - смоленського князя Ростислава. Почалася міжусобна боротьба. У підсумку військових дій Святослав Володимирович повернувся до міста Березий, де він князував до свари.

У травні 1157 р. Ізяслав знов зайняв київський стіл, однак, за звичаєм, Чернігівську землю передав племіннику Святославу Володимировичу (представнику лінії Давидовичів). Обурений Святослав Ольгович став вимагати Чернігів собі. Ізяслав Давидович погодився, а Святослав Володимирович пішов князувати до Вщіжа. Новгород-Сіверське князівство, яке складало окремий лен, Святослав Ольгович одразу ж передав Святославу Всеволодовичу. Згодом невдала спроба захопити Галицьку землю призвела до втрати Ізяславом київського столу в 1159 р.

Оскільки в Чернігові вже сидів Святослав Ольгович, а Новгородом-Сіверським володів Святослав Всеволодович, то Ізяслав Давидович спочатку зайняв “всі в’ятичі”. Він намагався оволодіти Путивлем та іншими містами, але спроби були невдалими. Дійсно, за таких умов династичної боротьби Ізяславу не залишалося нічого, окрім спробувати знову зайняти Київ. У цій спробі князь і загинув у 1162 р. Ізяславу активно допомагали половці, за що його осуджує автор літопису: “Ізяславу ж, стоя с половцы, велику пакость сотвориша: села пожгоша, люди повоеваша... Ізяслав же отступил в поле, наполнив руки половцем - о горе таковым князьям”.¹³

Фактично лінія Давидовичів вигасла, тільки останній її представник - Святослав Володимирович - князував у Вщіжі. Такого становища не терпів Святослав Ольгович, який двічі воював з Святославом Володимировичем, доки не привів його до покори. Нарешті у 1167 р. Святослав Володимирович помер, а в підсумку міжусобної боротьби за Вщіж перемогу отримав чернігівський князь. М. С. Грушевський, характеризуючи боротьбу Ольговичів з Давидовичами, констатує: “Всеволод Ольгович, захопивши Чернігів у стрія Ярослава, відтиснув на другий план Давидовичів, старшу лінію. Вони однак з тим не помирились і встигли були поправити свою позицію: коли Всеволод перейшов у Київ, він мусив віддати Чернігів Володимиру Давидовичу, а по смерті Всеволода Давидовичі задумали навіть, користаючи з війни Святослава Ольговича з Мстиславичами, позабирати всі чернігівські волості від Ольговичів. Се, однак, їм не удалося, а в кінці їх перфідна, цинічна політика пошкодила їх родині: Володимир Давидович загинув на Перепетовім полі, Ізяслав Давидович, що зайняв його місце в Чернігові, наложив головою під Києвом, стративши перед смертю й Чернігів в своїх заходах коло Києва, і останій з сеї лінії - Святослав Володимирович зів’язався другорядним князцем на незначній волості - Вщіжі (на верхній Десні), де й умер. З ним вигасла старша лінія, Давидовичів”.¹⁴

Після завершення жорстокої міжусобної боротьби між Ольговичами і Давидовичами майже півстоліття не було ніяких чвар у Чернігівській землі,

князі якої відрізнялися “одиначеством”, а всі внутрішні проблеми вирішували на родинних сходах. М. С. Грушевський підкреслює, що чернігівські уділи “... зостаються в руках одної галузі - Ольговичів, що поділяється в другій половині XII ст. на дві лінії - старшу - від Всеволода Ольговича, і молодшу - від Святослава Ольговича. Хоч між сими двома лініями бували конфлікти і замішання при переміні столів, як ми бачили в старших поколіннях, але загалом узнявши князі сеї лінії... трималися певного порядку в переході столів від князя до князя”.¹⁵ Згуртована династія готувалася до нової боротьби за гегемонію в Південній Русі. На неї чекали великі успіхи і невдачі.

Джерела та література:

- 1 Соловьев С. М. Сочинения. - Т. 2. - М., 1988. - С. 399.
- 2 Грушевський М. С. Історія України-Руси. - Т. 2. - К., 1992. - С. 122.
- 3 Соловьев С. М. Вказ. праця. - С. 404.
- 4 Грушевський М. С. Вказ. праця. - С. 136.
- 5 Радзивиловская летопись // ПСРЛ - Т. 38. - Л., 1989. - С. 110.
- 6 Див.: Рапов О. М. Княжеские владения на Руси в X - в первой половине XIII вв. - М., 1977. - С. 106-107.
- 7 Грушевський М. С. Вказ. праця. - С. 143.
- 8 Радзивиловская летопись. - С. 110.
- 9 Толочко П. П. Київська Русь. - К., 1996. - С. 110-111.
- 10 Антонович М. Історія України. - Т. I (Княжа доба). - Прага, 1941. - С. 38-39.
- 11 Там само. - С. 41-42.
- 12 Рапов О. М. Вказ. праця. - С. 107.
- 13 Радзивиловская летопись. - С. 130.
- 14 Грушевський М. С. Вказ. праця. - С. 325.
- 15 Там само.

